

بخش دوم

مهارت‌های آموزش و کلاس‌داری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مِنْ وَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَا بِي ذَرْبٍ: يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَالِمٌ لَا يُنْتَفَعُ بِعِلْمِهِ وَمَنْ طَلَبَ عِلْمًا لِيَصْرِفَ بِهِ وُجُوهَ النَّاسِ إِلَيْهِ لَمْ يَجِدْ رِيحَ الْجَنَّةِ؛ بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۷۶،

پیامبر اکرم ﷺ در سفارش خود به ابوذر می فرماید: همانا بدترین مردم از نظر منزلت و موقعیت نزد خداوند در روز قیامت، دانشمندی است که از دانش او بهره ای به دیگران نرسد، و کسی که در پی دانش برود تا توجه مردم را به سوی خود جلب کند، بوی بهشت به مشامش نخواهد رسید.

یکی از نمونه های بارز بهره رسانی علمی، مسئله تعلیم (آموزش دادن دانش خود به دیگران) است؛ از این رو همه کسانی که موفق به یادگیری قرآن کریم شده اند، وظیفه دارند خواندن قرآن را به دیگران آموزش دهند تا فرمایش پیامبر اکرم ﷺ در روز قیامت، شامل حال آنان نشود.

معلمی حرفه ای است که به دانش نظری و تجربه عملی نیاز دارد و معلمین ارجمند باید با آخرین فنون آموزش و کلاس داری آشنایی کامل داشته باشند تا ضمن کنترل کلاس بتوانند مطالب خود را به آسانی به متعلمین منتقل نمایند؛ از این رو به بررسی مهارت هایی پرداخته ایم که برای آموزش و کلاس داری لازم است.

لزوم تعلیم و تعلم

﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾

او (خداوند) کسی است که در میان درس نخوانده‌ها پیامبری از خودشان برانگیخت تا آیاتش را بر آنها بخوانند و (در پرتو تلاوت این آیات) آنها را (از هرگونه شرک و کفر و انحراف و فساد) پاک و پاکیزه کند و کتاب و حکمت را به آنها بیاموزد، هرچند پیش از آن، در گمراهی آشکار بودند. (جمعه: ۲)

قرآن کریم، پیامبر اکرم ﷺ را به عنوان معلم و مربی بشر معرفی کرده است.

در دنیای امروز، معلم یکی از ارکان مهم آموزش است که در تعلیم و تربیت نسل جوان، نقش مؤثری دارد؛ تردیدی نیست که هرگونه تحوّل اساسی در فرهنگ جامعه باید نخست از معلمان و مربیان آغاز شود، زیرا بدون دسترسی به معلمان شایسته و وارسته نمی‌توان به توفیق در امر تعلیم و تربیت امید بست، از این رو در تعلیم اسلامی، تأکید فراوان بر اصلاح خود مربی و معلم شده است. در این نوشته، معلمان ارجمند با پاره‌ای از فنون و مهارت‌های لازم جهت آموزش و کلاس‌داری آشنا خواهند شد.

معلم و مربّی کسی است که بداند:

۱. چه می آموزد؟ (مشخص بودن محتوای درس)؛
 ۲. به که می آموزد؟ (شناخت دانش آموزان)؛
 ۳. چگونه می آموزد؟ (داشتن روش مناسب برای آموزش)؛
 ۴. برای چه می آموزد؟ (داشتن هدف عالی برای آموزش).
- به ترتیب به صورت فشرده به بررسی آنها می پردازیم.
- مشروح آن در قسمت دوم کتاب راهنمای تدریس قرائت قرآن کریم آمده است

۱. چه می آموزد؟ (مشخص بودن محتوای درس)

یک معلم موفق کسی است که قبل از برگزاری کلاس، بداند چه چیزی را می خواهد به دانش آموزانش بیاموزد؟ و این وقتی مُیَسَّر است که هدف او از برگزاری کلاس و زمان آن مشخص باشد.

هدف عبارت است از: نتیجه نهایی فعالیت های مستمر در طول زمان آموزش. تا فرد نداند مقصدش کجاست، هرگز نمی تواند به گزینش بهترین راه رسیدن به آن پردازد. فعالیت های آموزشی زمانی صحیح و درست انجام خواهد گرفت که هدف ها و منظور فعالیت ها به روشنی معین شده باشند و پرسش هایی که برای سنجش میزان دستیابی به نتایج مهم آموزشی طرح می شوند هنگامی صحیح و معتبر خواهند بود که بر اساس نتایج معین شده صریح، طراحی شده باشند.

هدف از آموزش قرائت قرآن چیست؟

هدف از آموزش روخوانی این است که قرآن آموزان با اصول و قواعد صحیح خوانی قرآن از نظر کتابت و علامت گذاری (روخوانی) آشنا شوند و بتوانند قرآن را روان و بدون غلط بخوانند، و هدف از آموزش تجوید این است که قرآن آموزان با اصول و قواعد صحیح خوانی قرآن از نظر مخارج حروف، صفات ذاتی و مُمَیَّزَه که این حروف را از یکدیگر تمییز می دهند و صفات عارضی و محسّنه که قرائت قرآن را فصیح و روان می سازد آشنا شوند.

پس تمامی فعالیت های آموزشی معلم قرآن باید در همین چارچوب (صحیح خوانی از نظر کتابت، علامت گذاری و تلفظ صحیح حروف) باشد، طراحی های آموزشی که صورت می گیرد، ارزشیابی هایی که انجام می دهد، انتظاراتی که در پایان تدریس از قرآن آموزان می رود، همه و همه باید در همین چهارچوب باشد.

۲. به که می آموزد؟ (شناخت دانش آموزان)

یک معلم پیش از تدریس باید مخاطب خود را بشناسد. آگاهی یافتن معلم از ویژگی های جسمی، شناختی و عاطفی و توانایی های دانش آموزان از مهم ترین وظایف وی به شمار می رود. اگر یک معلم، شناخت کافی از دانش آموزان کسب نکند، به هیچ وجه نخواهد توانست شیوه های مناسبی را برای اجرای فرایند یاددهی (یادگیری) در کلاس درس انتخاب کند. اگر معلمی، مطالب آموزشی را بدون توجه به توانایی و قابلیت های دانش آموزان، انتخاب کند و مطالب آموزشی برای آنان مشکل باشد، نه تنها یادگیری مطلوب رُخ نخواهد داد، بلکه دانش آموزان نسبت به فعالیت های آموزشی دلسرد و دلزاده خواهند شد و اگر مطالب جدید، پیش دانسته های آنان را منعکس کند، نه تنها دانش آموزان به فعالیت های آموزشی توجه نخواهند داشت، بلکه زمانی را که باید برای پرورش توانایی هایی جدید صرف شود به هدر خواهد رفت.

ارزشیابی تشخیصی

ارزشیابی تشخیصی: به منظور اندازه‌گیری رفتارهای ورودی و ارزیابی میزان آمادگی دانش‌آموزان به منظور ورود و شروع به آموزشِ مطالب جدید به کار می‌رود. در رابطه با کلاس قرآن، معلم قبل از تدریس، باید شناخت لازم را نسبت به تک‌تک افراد کلاس داشته باشد. آیا قرآن‌آموزان شرایط لازم برای شرکت در کلاس روخوانی و یا تجوید را دارند؟ آیا نسبت با مطالبی که می‌خواهیم به آنها آموزش دهیم آشنایی قبلی دارند؟ میزان آشنایی ایشان چقدر است؟ مطالب را در چند جلسه می‌توان به آنها آموزش داد؟

برای به دست آوردن پاسخ صحیح، نیاز به ارزشیابی تشخیصی است. برای این منظور از تک‌تک داوطلبین باید خواست تا هر یک چند سطر از وسط قرآن را بخوانند تا میزان آشنایی آنها نسبت به روخوانی یا تجوید قرآن کریم مشخص شود و در پایان، معلمین محترم می‌توانند بر اساس آن، داوطلبین را سطح‌بندی و زمان لازم برای آموزش هر سطح را از قبل مشخص و به تدریس آنها بپردازند (توضیح بیشتر آنها در انواع ارزشیابی‌ها خواهد آمد).

روش به گام‌هایی گفته می‌شود که پیمودن آنها کار را آسان‌تر و سریع‌تر می‌کند.
روش تدریس: مجموعه فعالیت‌های معلم و دانش‌آموزان برای زودتر رسیدن به هدف مطلوب است.

تردیدی نیست فراگرفتن انواع روش‌های آموزشی و تربیتی و کسب مهارت‌های لازم در این زمینه، بسان ابزار کار یک معلم در امر آموزش محسوب می‌شود؛ ازاین‌رو بر معلمین لازم است با آخرین فنون آموزش و کلاس‌داری آشنایی کامل داشته باشند تا بتوانند ضمن کنترل کلاس، مطالب خود را به‌آسانی به متعلمین منتقل نمایند.

۴. برای چه می آموزد؟ (داشتن هدف عالی برای آموزش)

معلمی کار سخت و طاقت فرسایی است اگر معلم از انگیزه‌ای قوی و معنوی برخوردار نباشد، تاب تحمل دیرفهمی‌ها، دیرفهمی‌ها و بی‌نظمی‌ها و... دانش‌آموزان را نخواهد داشت و هیچ‌گاه از کارش لذت نخواهد برد. معلمی، شغل انبیاست و کار معلم در راستای کار انبیاست، با مطالعه شرح حال انبیای الهی در می‌یابیم که آن بزرگواران برای بیان رسالت خود، چه سختی‌ها و زجرهایی که نکشیده‌اند، ما نیز باید روش آنها را در تبلیغ و آموزش معارف و احکام الهی الگوی خود قرار دهیم و بر خداوند توکل کنیم تا سختی‌ها و مشکلات مادی و روحی، دلسردمان نسازد و ما را از هدف عالیمان باز ندارد.

در اسلام ارزش دانشمندی که جامعه از دانش او بهره‌مند می‌شود از هفتاد هزار عابد، برتر و بالاتر است.

عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: قَالَ: عَالِمٌ يُتَفَعُّ بِعِلْمِهِ أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِينَ أَلْفَ عَابِدٍ. ودر حدیثی دیگر: «کسی که دانش را برای منافع دنیا بخواند بهره‌ای از آخرت برایش نخواهد بود و کسی که دانش را برای بهره‌های آخرت بخواند خداوند بهترین بهره‌های دنیا و آخرت را به او خواهد بخشید»، اصول کافی، ج ۱، ص ۳۳ و ۳۴

از این رو یک معلم نباید هدفش از آموزش، تنها بهره دنیوی باشد و خود را از بهره اخروی محروم سازد. و در پایان فراموش نکنیم که زکات علم، گسترش و آموزش دادن آن است. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع زَكَاةُ الْعِلْمِ أَنْ تُعَلِّمَهُ عِبَادَ اللَّهِ.

اهمیت و ضرورت ارزشیابی

معلم در برنامه‌ریزی تدریس و تصمیم‌گیری در جریان فعالیت‌های آموزشی، به داشتن اطلاعات معتبر در زمینه آمادگی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان نیازمند است؛ اندازه‌گیری و ارزشیابی می‌توانند جهت اطلاعاتی را در اختیار او قرار دهد.

اندازه‌گیری درآموزش، عبارت است از: به‌دست‌آوردن اندازه‌ها و اطلاعات مربوط به یک رفتار یا ویژگی خاص به‌صورت کمیّت.

اگر معلمی پس از اندازه‌گیری و به‌دست‌آوردن اطلاعات، کیفیت اطلاعات به‌دست‌آمده را موردتوجه قرار دهد و به تجزیه و تحلیل آن بپردازد، گفته می‌شود او عمل ارزشیابی انجام داده است.

ارزشیابی: فرایندی است منظم برای تعیین و تشخیص میزان آمادگی و پیشرفت دانش‌آموزان در رسیدن به هدف‌های آموزشی.

اگر معلمی پس از اندازه‌گیری و به‌دست‌آوردن اطلاعات، کیفیت نتایج یا اطلاعات به‌دست‌آمده را موردتوجه قرار دهد و به تجزیه و تحلیل آن بپردازد، گفته می‌شود که او عمل ارزشیابی انجام داده است.

فواید ارزشیابی

ارزشیابی آموزشی دو فایده اساسی دارد:

یکم) آگاه شدن معلم از میزان موفقیت اجرای یک برنامه آموزشی؛

معلم با بررسی و تفسیر اطلاعات به دست آمده می تواند از نقاط ضعف و قوت برنامه های آموزشی خود، آگاه شود و برای اصلاح و تجدیدنظر آنها، اشتیاق بیشتری از خود نشان خواهد داد؛ این نوع فعالیت ها، توانایی حرفه ای معلم را در زمینه های مختلف آموزشی و طراحی آموزشی به تدریج افزایش می دهد.

دوم) آگاه شدن دانش آموزان از میزان موفقیت و پیشرفت تحصیلی خود،

وقتی دانش آموزان با اهداف ارزشیابی به درستی آشنا شوند، قبول خواهند کرد که منظور از ارزشیابی، کمک به آنها برای جبران کمبود آموزشی و تقویت نقاط ضعف آنها می باشد،

انواع ارزشیابی: تشخیصی، تکوینی و تراکمی

۱. ارزشیابی تشخیصی (ورودی): ابزاری است که معلم با استفاده از آن مطمئن می‌شود که دانش آموزان مهارت‌های لازم را جهت ورود به فعالیت جدید را دارند، این ارزشیابی پیش از تدریس انجام می‌گیرد و هدف از آن جمع‌آوری اطلاعات دربارهٔ میزان توانایی و پیش دانسته‌های دانش آموزان به منظور آگاهی از کمبودهای آموزشی و جبران آنها است.

ارزشیابی تشخیصی بر دو قسم است:

۱. ارزشیابی نسبت به اهداف کلی (قبل از شروع کلاس نسبت به هدف کلی)؛

۲. ارزشیابی نسبت به اهداف جزئی (قبل از تدریس هر درس نسبت به همان درس).

اهداف و فواید ارزشیابی تشخیصی عبارت است از:

۱. شناخت استعداد دانش آموزان؛

۲. تعیین رفتار ورودی دانش آموزان؛

۳. قراردادن دانش آموزان در موقعیتی مناسب، جهت درک مطالب جدید درس.

ارزشیابی تشخیصی کلاس های آموزش قرآن

در رابطه با کلاس های قرآن هدف باید مشخص باشد که هدف، آموزش روخوانی و روان خوانی است یا تجوید قرآن کریم است؟

در رابطه با تجوید نیز باید مشخص شود که هدف، تجوید مقدماتی است یا تکمیلی؟ برای آموزش هر کدام از آنها، توانایی و پیش دانسته هایی لازم است که قرآن آموزان از قبل باید به دست آورده باشند، افزون بر آنها ممکن است بعضی از داوطلبین، قبلاً دوره هایی را به صورت ناقص گذرانده باشند و نسبت به بعضی از مطالبی که می خواهیم آموزش دهیم، آشنایی قبلی داشته باشند؛ از این رو لازم است قبل از تدریس، ارزشیابی تشخیصی از تک تک افراد به عمل بیاوریم تا توانایی ها و میزان آگاهی قرآن آموزان به آنچه که باید بیاموزند، مشخص شود.

ارزشیابی تکوینی (مرحله ای)

۲. ارزشیابی تکوینی یا ارزشیابی مرحله ای (ارزشیابی در طول تدریس) زمانی به اجرا درمی آید که فعالیت های آموزشی، هنوز جریان دارد و یادگیری دانش آموزان در حال تکوین یا شکل گیری است و هدف از آن اطلاع یافتن از میزان پیشرفت تدریجی دانش آموزان در قسمت های خاصی از درس، در طول تدریس و کمک به آنها برای تقویت و تکمیل آموخته های جدید بر اساس هر یک از هدف های آموزشی از پیش تعیین شده است. این نوع ارزشیابی به طور مستمر در پایان هر بخش از مطالب تدریس شده در طول ایام تحصیلی انجام می گیرد.

در ارزشیابی تکوینی، هدف امتیاز دادن یا توییح دانش آموزان نیست، بلکه این ارزشیابی به منظور شناسایی نقص ها و کاستی هایی انجام می گیرد که هنوز فرصت اصلاح آنها وجود دارد و هدف از آن، جبران این نقص ها توسط معلم با دانش آموزان است.

اهداف و فواید این ارزشیابی

۱. اندازه‌گیری پیشرفت دانش‌آموزان در طول مراحل مختلف تدریس؛

یکی از مهم‌ترین موارد استفادهٔ آزمون‌های تکوینی یا مرحله‌ای کمک به پیشرفت گام به گام یادگیری است به این معنی که آموختن مطالب یک موضوع درسی، به صورت مرحله‌ای انجام می‌گیرد و یادگیری واحدهای قبلی برای یادگیری واحدهای بعدی ضروری است؛ ارزشیابی تکوینی به دانش‌آموزان نشان می‌دهد که به پرسش‌ها چگونه پاسخ گفته‌اند. اشکالشان چیست؟ جنبه‌های ضعف یادگیری آنها کدام است؟ و چه چیزی را فرا گرفته‌اند؟ و برای اینکه بتوانند مراحل بعدی را شروع کنند، چه چیزی را مجدد باید یاد بگیرند.

۲. اصلاح روش تدریس؛ در ارزشیابی تکوینی، مواد درسی، کیفیت و تنظیم محتوا و زمان مناسب برای یادگیری، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد، معلم می‌تواند با توجه به یافته‌های این نوع ارزشیابی، روش تدریس خود را اصلاح یا روش تدریس مناسب‌تری انتخاب نماید.

ارزشیابی مرحله‌ای کلاس‌های قرآن

در کلاس قرآن، چون درس‌ها زنجیروار به هم متصل‌اند، قبل از شروع درس جدید برای ارزشیابی از میزان یادگیری و تسلط دانش‌آموزان با علامت یا قاعده تدریس شده، نخست از درس قبل باید پرسیده شود؛ با این کار اضافه بر اینکه میزان یادگیری قرآن‌آموزان خود را از درس قبل آزموده‌ایم برای افرادی که در جلسه قبل، درس را خوب یاد نگرفته یا غایب بوده‌اند، خیلی مفید و موجب آمادگی بیشتر برای یادگیری درس بعدی خواهد بود.

در این مرحله، قرآن‌آموزان باید بتوانند کلیه کلمات قرآنی که دارای علامت‌ها و قواعد تدریس شده را به طور صحیح بخوانند؛ از این رو دیگر روی کلمات ساده یا به صورت تفکیک، تمرین نمی‌کنیم؛ بلکه با انتخاب کلمات مشکل یا آیتی که دارای آن نکات‌اند، از تک‌تک افراد می‌خواهیم تا آنها را بخوانند و پس از اطمینان از یادگیری همه قرآن‌آموزان، درس بعدی را شروع کنیم.

ارزشیابی پایانی (تراکمی)

ارزشیابی پایانی و ارزشیابی تکمیلی (ارزشیابی در پایان مراحل تدریس) در پایان هر دوره آموزشی لازم است ارزشیابی جامعی از میزان آموخته‌های دانش آموزان به عمل آید. ارزشیابی پایانی، ناظر به ارزشیابی هدف‌های نهایی آموزشی است؛ بنابراین از نتایج آن برای اصلاح روش تدریس معلم یا رفع اشکالات یادگیری دانش آموزان، چندان استفاده‌ای نمی‌توان کرد.

اهداف و فواید ارزشیابی پایانی عبارت است از: تعیین مقدار آموخته‌های دانش آموزان در طول یک دوره آموزشی به منظور نمره دادن و یا صدور گواهینامه و قضاوت درباره اثربخشی کار معلم و برنامه درسی با مقایسه برنامه‌های مختلف با یکدیگر و استفاده از نتایج آن در طراحی و اجرای فعالیت‌های آموزشی بعدی.

نکاتی در رابطه با پرسش و طرح سؤال

پرسش، کلید در دانش و شکوفا ساختن استعداد های نهفته است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: علم و دانش، گنجینه هاست، کلید های آن سؤال و پرسیدن است پس پرسید خداوند شما را مشمول رحمت خود قرار دهد، همانا در سؤال و پرسش چهار کس مورد اجر و پاداش قرار می گیرند: سؤال کننده، جواب دهنده، شنونده و دوستداران آنها. (بحار النوار، ج ۷۷، ص ۱۴۴)

معلم می تواند با طرح سؤال اشتیاق به فراگیری را در جان ها زنده کند. یک معلم باید بداند که پرسش از دانش آموزان وسیله ای است برای تکرار مطالب درسی و یادگیری و توضیح مباحث گذشته است نه برای آن که دانش آموز تنبلی به تله بیفتد و یا نمره خوب و بدی به کسی داده شود؛ معلم خوب به جای تفتیش کار دانش آموزان و ایراد و تغییر با آنهایی که کار خود را تمام و کمال انجام نداده اند، وقت کلاس را صرف بیان موضوع های جدید یا توضیح نکات مبهم و قسمت های مشکل درس های گذشته می کند و سؤال کردن را وسیله کمک به دانش آموزان و تشویق آنها به فهم مواد درسی قرار می دهد.

در تهیه پرسش، توجه به چند نکته لازم است:

۱. پرسش در ارتباط با متن درس باشد؛
۲. در حد فهم و درک دانش آموزان باشد؛
۳. جواب آن یک کلمه «بلی» یا «خیر» نباشد؛
۴. دانش آموزان را به کنجکاوی وا دارد؛
۵. معلم، خود، جواب آن را بداند؛
۶. مکمل پرسش کتاب باشد؛
۷. وسیله کمک به دانش آموزان و تشویق آنها به فهم مواد درسی باشد

فواید پرسش و پاسخ

۱. آگاهی یافتن از میزان پیشرفت دانش آموزان و کمک به آنها برای تقویت و تکمیل آموخته‌های جدید.
 ۲. تکرار مطالب تدریس شده برای افرادی که درس را خوب یاد نگرفته یا غائب بوده‌اند.
 ۳. کاهش حالت‌های انفعالی، تقویت قدرت کلامی دانش آموزان و بالا بردن جرأت آنها.
 ۴. تقویت انگیزه و تفکر و شکوفایی استعداد های دانش آموزان.
 ۵. شناخت موارد ضعف تدریس و سعی بر جبران و اصلاح آن در آینده.
- یادسپاری: تا زمانی که اطمینان پیدا نشده که دانش آموزان، درس گذشته را به خوبی فرا گرفته‌اند، به تدریس درس جدید نباید پرداخت.

تکلیف چیست؟

تکلیف: فعالیت‌هایی است که از طرف معلم برای دانش‌آموزان تعیین می‌شود و دانش‌آموزان موظف به پذیرش و انجام آن هستند.

البته این پذیرش باید از روی فهم و تشخیص و آمادگی صورت بگیرد و نتیجه آن کار به صورت حفظی، شفاهی، کتبی و یا حتی عملی بروز کند.

مؤثرترین راه یادگیری برای دانش‌آموزان، بعد از تدریس، همانا تکرار و تمرین است؛ معلم به وسیله تمرین در کلاس و تعیین تکلیف، دانش‌آموزان را در راه تلاش و کوشش مثبت و مستمر برای یادگیری سوق می‌دهد. تکرار و تمرین در کلاس برای فهمیدن و یادگیری و در منزل برای تثبیت و دوام است.

ویژگی‌های تمرین برای یادگیری

از ساده شروع و به مشکل ختم می‌شود و باید باتوجه به نکات ذیل باشد:

۱. هدف از تکلیف باید معین باشد؛
۲. حدود انجام تکلیف از طرف معلم باید روشن گردد و دانش‌آموزان تکلیف را به درستی بفهمند؛
۳. پیچیدگی و ابهام در انجام تکلیف برای دانش‌آموزان پیش‌نیاید (واضح و صریح باشد)؛
۳. معلم، دانش‌آموزان را به ارزش وفایده تکلیف و تأثیری که در پیشرفت یادگیری او دارد، آگاه گرداند؛
۴. در تعیین تکلیف به اختلافات فردی دانش‌آموزان باید توجه شود؛
۵. تکلیف نباید در تمام مدت سال یکنواخت باشد، تنوع در ایجاد تکلیف لازم است؛
۶. انجام تکلیف، وسیله دانش‌آموزان نباید به خاطر نمره و یا ترس از معلم باشد؛
۷. تکلیف باید به گونه‌ای باشد تا دانش‌آموزان را به تفکر و بررسی وادارد؛
۸. مقدار تکلیف نباید باعث کسالت و خستگی دانش‌آموزان شود؛
۹. تکالیف مدرسه وسیله‌ای برای تمرین و تکرار، برای دوام آنچه را که آموخته‌اند باید باشد.

انواع تمرین در آموزش قرائت قرآن

۱. تمرین برای تفهیم و یادگیری: این تمرین‌ها از کلمات ساده و مأنوس شروع و به کلمات سخت و مشکل خاتمه می‌یابد. معلم برای حصول اطمینان از یادگیری (بعد از معرفی و بیان نحوه تلفظ صحیح علامت یا قاعده) کلمات تمرین را نباید بخواند؛ بلکه باید به آنها فرصت دهد تا بر اساس توضیحات ارائه شده، کلمات را بخوانند؛ در این صورت می‌توان تشخیص داد که درس را فهمیده‌اند.

۲. تمرین برای رسوخ در ذهن: مطالبی را که تازه با آن آشنایی شویم، اگر مرور و تکرار نشوند، بعد از مدتی فراموش خواهند شد؛ لذا لازم است بعد از پایان کلاس، برای تثبیت و دوام مطالب آموزش داده شده، تمرینی به عنوان تکلیف منزل تعیین شود تا با انجام آن، مطالب کاملاً در ذهن آنها به صورت ملکه درآید.

۳. تمرین جهت ارزشیابی از درس قبل: هدف از این تمرین، آگاهی یابی از میزان پیشرفت قرآن آموزان و کمک به آنها برای تقویت و تکمیل آموخته‌های جدید است. در این مرحله، قرآن آموزان کلیه کلمات و آیات دارای مطالب و قاعده‌های آموزش داده شده را به صورت صحیح باید بتوانند بخوانند؛ پس از حصول اطمینان از یادگیری قرآن آموزان، درس جدید را آغاز می‌کنیم.

نکاتی در رابطه با محیط و مکان آموزش

۱. مساحت فضای کلاس باید متناسب با تعداد قرآن آموزان باشد؛
۲. محیط کلاس باید از بهداشت لازم برخوردار باشد؛
۳. محیط از دمای مناسبی برخوردار باشد تا قرآن آموزان با آرامش و آسودگی به کار خود پردازند؛
۵. فاصله جایگاه معلم با قرآن آموزان، نباید خیلی زیاد یا کم باشد؛
۶. روی میز معلم، نباید شلوغ و نامنظم باشد؛
۷. فضای کلاس از هوای مطبوع و سالم باید برخوردار باشد،
۸. قرآن آموزانی که گوش یا چشمشان ضعیف است، در جلوی کلاس بنشینند؛
۹. در قسمت جلوی قرآن آموزان، تصاویر یا وسایلی که باعث حواس پرتی آنها می شود، نباشد؛
۱۰. همه قرآن آموزان باید روبروی معلم و تابلو بنشینند و از تکیه دادن به دیوار خودداری شود؛
۱۱. فضای آموزشی، با آیات و روایات کوتاه اخلاقی و متناسب با موضوع درس، مزین شود.

زمان آموزش

۱. برنامه‌ریزی آموزشی خود را با توجه به زمان پیش‌بینی شده و تعداد جلسات تدریس و روزهای تعطیل، زمان‌بندی کنید تا از نظر زمان در پایان دوره با مشکلی روبرو نشوید؛
۲. معلم باید رأس ساعت، درس را شروع و در پایان وقت نیز، به اتمام برساند؛ زیرا بی‌نظمی معلم، دانش‌آموز را نیز بی‌نظم بار می‌آورد؛
۳. حتی الامکان، زمان تدریس را تغییر ندهید و درس را بدون علت ضروری تعطیل نکنید؛
۴. سعی شود زمان کلاس در اوج گرما و سرما نباشد، (برگزاری کلاس در زمان مناسب)؛
۵. در زمانی که دانش‌آموزان به برنامه مورد علاقه خودشان مشغول‌اند، کلاس گذاشته نشود، مثل زمانی که تلویزیون برنامه مورد علاقه آنها را پخش می‌کند و ...؛
۶. اگر چند جلسه پشت سرهم تدریس دارید، حتماً می‌بایست میان جلسات حداقل ده دقیقه استراحت کنید، زیرا این استراحت تأثیر فراوانی در تدریس بعدی شما خواهد داشت.

نکاتی در رابطه با استفاده تابلو در کلاس

معلم تا جایی که امکان دارد باید از وسیله کمک آموزشی برای فهم بهتر درس، استفاده کند، مانند: تابلو، نوارهای آموزشی، تصاویر، فیلم، پوستر، نقاشی و... یکی از ساده ترین و رایج ترین وسیله کمک آموزشی، تابلو (تخته سیاه و وایت برد) است. یک معلم باید با شیوه استفاده از وسیله کمک آموزشی آشنا باشد.

فوائد استفاده از تابلو

۱. کمک به معلم برای تنظیم بهتر مطالب؛
۲. کمک به قرآن آموزان برای یادداشت برداری و فهم بهتر درس؛
۳. کمک به تأخیرکنندگان تا در جریان موضوع درس و مقدار تدریس معلم قرار گیرند؛
۴. باعث تمرکز حواس قرآن آموزان به درس شده و از حواس پرتی آنها جلوگیری می کند.

نکاتی که رعایت آنها لازم است

۱. نوشتن «نام خدا» در جای مناسب تابلو؛
۲. نوشتن «موضوع درس» سمت راست و قسمت بالای تابلو؛
۳. زیبا و خوانا بودن نوشته و یکسان بودن خط تا پایان تدریس (نه ریز و نه درشت)؛
۴. نظم در نوشتن؛ مطالب مرتب و منظم نوشته شود و از پراکنده نویسی پرهیز شود؛
۵. نوشتن مطالب اصلی؛ لازم نیست همه مطالب نوشته شود و باعث شلوغی تابلو شود؛
۶. هم‌زمان با نوشتن، سخن گفتن و توضیح دادن نوشته؛
۷. هنگام نوشتن، جلوی نوشته و همچنین پشت به دانش‌آموزان قرار نگیریم، بلکه همراه با نوشتن به سمت چپ تابلو حرکت می‌کنیم تا نوشته‌ها کاملاً قابل مشاهده برای همه باشد؛
۸. تصاویر و شکل‌ها به دقت کشیده شود و در صورت مشکل بودن تصویر، از قبل آن را باید آماده کرد؛
۹. قبل از تدریس، تابلو را از نوشته‌های قبلی پاک شود تا حواس‌ها، تنها به نوشته‌های جدید باشد.

تشویق و تنبیه

تشویق به منظور تقویت عادات و رفتارهای پسندیده و تنبیه برای تضعیف رفتارهای ناپسند به کار می‌رود. با استفاده از تشویق و تنبیه درست و به جا می‌توان رفتار قرآن آموزان را هدایت کرد، یعنی رفتارهای پسندیده را تقویت و رفتارهای ناپسند را تضعیف کرد.

تشویق و تنبیه در موقعیت‌ها و افراد مختلف و حتی در یک فرد در مواقع مختلف تأثیر متفاوت دارد. مطالعات تربیتی نشان می‌دهد که اثر تشویق بیش از تنبیه است خصوصاً که گاهی تنبیه نتیجه معکوس دارد و یادگیری را دچار اختلال می‌کند. بنابراین، در مورد «تنبیه»، جنبه احتیاط را باید در نظر گرفت و به شخصیت فرد قرآن آموزان و تفاوت‌های خود آنها توجه کرد.

تنبیه در لغت به معنای بیدار کردن، هوشیار ساختن و آگاه کردن کسی بر امری است. هدف از تنبیه، آگاه و هشیار کردن است. بهترین راه تنبیه، صحبت کردن و قانع کردن کسی است که خیال آگاه کردن او را دارید، اما به خاطر باید داشت که تنبیه زیاد، عامل زیان بخشی در جریان آموزش است.

رقابت بین قرآن آموزان

بهترین راه برای جلب توجه قرآن آموزان، ایجاد رقابت بین آنهاست ولیکن وظیفه معلم است که از حس رقابت قرآن آموزان، فقط به منظور به کار انداختن نیروها و استعدادهای باطنی ایشان استفاده کند و بداند که در این امر کمال احتیاط و مراقبت را باید به کار بندد تا در تشویق یا تنبیه قرآن آموزان، زیاده روی نشود و هیچ یک از ایشان نسبت به دیگری، حسود و بدخواه نگردند و آنها که عقب مانده و بی استعدادترند، احساس سرخوردگی و محرومیت شدید نکنند و این نکته را به خاطر باید داشت که اگر قرآن آموزی در مقابل کار خوب، چنان که باید مورد تمجید و تشویق قرار نگیرد، آن قدرها عیب ندارد که قرآن آموز مقصّری، شدیدتر از آنچه که باید مورد مؤاخذه و تنبیه واقع شود.

ارزیابی معلم از روش تدریس خود

ارزشیابی منظم و مستمر معلم از عملکرد خود به او این امکان را می‌دهد تا به مرور زمان، نارسایی‌های خود را اصلاح و در جهت ارتقای سطح دانش و مهارت خود گام بردارد. برای این کار باید رفتارهای مؤثر و لازم در آموزش خوب را تهیه و سپس با تهیه وسیله‌ای برای مشاهده و اندازه‌گیری، رفتارهای مطرح شده را ارزشیابی کند؛

معلم برای ارزشیابی از عملکرد خود می‌تواند از روش‌های مختلفی استفاده کند.

۱. روش خودسنجی: در این روش، معلم روش تدریس خود را با توجه به ملاک مطرح شده ارزشیابی می‌کند. برای این کار می‌تواند جریان فعالیت‌های انجام شده در جلسه تدریس را با ضبط صوت، ضبط و با گوش دادن به آن، رفتارهای خود را ارزشیابی کند.

۲. ارزشیابی معلمان دیگر: با قراردادن مقیاس درجه‌بندی شده در اختیار یکی از همکاران، از او می‌خواهیم رفتار ما را در جریان تدریس ارزشیابی کند.

۳. ارزشیابی قرآن‌آموزان: معلم از قرآن‌آموزان می‌خواهد در باره روش تدریس و نحوه اداره کلاس او نظر بدهند.

ارزیابی معلم از روش تدریس خود

ضعیف	متوسط	خوب	نمونه‌ای از رفتارهایی که در تدریس باید به کار بسته شود
			۱. رسیدگی به تکلیف قرآن‌آموزان و رفع اشکال‌های آنها؛ ۲. استفاده مؤثر از طرح درسی که پیش از تدریس، تهیه شده؛ ۳. ربط دادن مطالب جدید با آموخته‌های پیشین قرآن‌آموزان؛ ۴. شرکت دادن قرآن‌آموزان در فعالیت‌های آموزشی و یادگیری؛ ۵. متناسب بودن مواد درسی و تدریس با سطح توانایی قرآن‌آموزان؛ ۶. توجه به تفاوت‌های فردی قرآن‌آموزان در مراحل تدریس؛ ۷. ارزیابی از آموخته‌های قرآن‌آموزان در پایان درس؛ ۸. تعیین تکلیف برای جلسه بعد.

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۱. انتخاب روش مناسب برای تدریس: معلمی و تدریس، هنر است. آشنایی با رموز معلمی در شرایط مختلف عامل مهم در تدریس موفق و برقراری انضباط در کلاس است.

حرفه معلمی ایجاب می‌کند که از فنون و مهارت‌های مختلف قدیم و جدید آموزشی، الگوها و روش‌ها بهره‌مند شود تا هم بهتر تدریس کند و هم به صورت مؤثر در مهارت‌های آموزشی بتواند فعال ظاهر شود. آشنایی با فنون و روش‌های معلمی و کلاس‌داری، از شرایط ضروری معلم است. معلم باید از مسائل آموزشی، امکانات و تجهیزات موجود در محیط کار، هنرهای دانش‌آموزان و الگوی آموزشی که مربیان و معلمان با تحقیق به آنها دست یافته‌اند، آگاهی داشته باشد و کاربرد، مزایا و معایب هریک از آنها را بداند. بدون شک معلمان، محرک اصلی هرگونه فعالیت آموزشی‌اند؛ از این رو آشنایی با روش‌های تدریس بیشتر به آنها کمک می‌کند، برای رسیدن به مقاصد آموزشی در موقعیت‌های مختلف آموزشی، آزادی عمل زیادتری داشته باشند.

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۲. توجه معلم به همه افراد کلاس: امام صادق علیه السلام یکی از ویژگی های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را توجه آن حضرت به همه اصحاب و تقسیم نگاه هایش به طور مساوی بین آنها بیان فرموده است: **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يُقَسِّمُ لِحَظَاتِهِ بَيْنَ أَصْحَابِهِ فَيَنْظُرُ إِلَى ذَا وَ يَنْظُرُ إِلَى ذَا بِالسَّوِيَّةِ**. (کافی، ج ۲، ص ۶۷۱)

از این رو معلمان محترم باید هنگام تدریس و اداره کلاس، به همه افراد توجه کنند؛ زیرا بیشتر افراد کلاس؛ به ویژه در دوره دبیرستان (با توجه به اقتضای سنّی خود) به توجه بیشتر معلم نیاز دارند و دوست دارند به اظهار نظر آنان نیز توجه شود.

هرگاه افراد کلاس احساس کنند فراموش شده اند یا مورد توجه معلم نیستند، برای جلب توجه معلم و اثبات خود، نظم کلاس را به هم می زنند؛ لذا معلم باید ضمن توجه به همه افراد، در سؤال و مشورت کردن هم افراد خاصی را مدّ نظر نداشته باشد.

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۳. وقت شناسی: یکی از مسائل مهم در برقراری نظم کلاس درس، توجه معلم به وقت کلاس است؛ لذا معلمان ارجمند باید خود را مقتید سازند به موقع و بدون تأخیر در کلاس خود حاضر شوند تا قرآن آموزان نیز خود را به پیروی از آنها به نظم و ترتیب عادت کنند. معلمانی که دیر سر کلاس حاضر می شوند، خود اسباب بی انضباطی بعدی قرآن آموزان را فراهم می سازند. نقش مهم نظم و انضباط در موفقیت کلاس، قابل انکار نیست و رعایت آن برای همگان لازم و ضروری است و باید گفت هیچ جامعه ای بدون نظم و انضباط به رشد و ترقی نخواهد رسید. یکی از سفارش های مهم حضرت علی علیه السلام در آخرین وصیت خود به فرزندان، بعد از تقوای الهی، سفارش همه به نظم در امور است: **أَوْصِيكُمْ بِالنَّظْمِ وَجَمِيعِ وَلَدِي وَأَهْلِي وَمَنْ بَلَغَهُ كِتَابِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَنَظْمِ أَمْرِكُمْ.** «شما را و تمام فرزندان و خاندانم را و کسانی که این وصیت به آنها می رسد، به تقوای الهی و نظم در امور سفارش می کنم»

(نهج البلاغه، وصیت ۴۷)

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۴. رعایت عدالت و عدم تبعیض: اهمّیت «عدالت و عدم تبعیض» بسیار روشن است. خداوند در آیات متعدد قرآن به عدل و قسط سفارش کرده است؛ مثلاً می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ...﴾. خداوند در این آیه، همه مؤمنان را به اقامه قسط و عدل و رعایت آن در روابط اجتماعی موظف کرده است. (نساء: ۱۳۵)

اگر افراد کلاس احساس کنند معلم، میان آنها تبعیض قائل می‌شود یعنی خطای یکی را نادیده می‌گیرد و دیگری را به خاطر همان خطا مجازات و توبیخ می‌کند، زمینه بی‌انضباطی در کلاس را فراهم خواهد کرد.

تبعیض بین فرزند فقیر و ثروتمند، فرزند مدیر و غیر مدیر، همکار و غیر همکار، شهری و روستایی و... همه از مصادیق بی‌عدالتی است. معلم باید در نگاه، سؤال، احوالپرسی، تکلیف دادن و... با همه یکسان برخورد کند؛ مگر اینکه اهدافی تربیتی همچون تشویق و توبیخ داشته باشد.

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۵. بردباری و حوصله: بردباری، نوعی تقوا و فضیلت است. معلمان ارجمند باید در انجام وظیفهٔ معلمی و تدریس، صبر و حوصلهٔ کافی به خرج دهند؛ زیرا کسی که تحمل دیگران را نداشته باشد، خود نیز غیرقابل تحمل خواهد بود.

معلم باید با دیرفهمی‌ها، کج‌فهمی‌ها، آزار و اذیت و پرسش‌های پیاپی افراد کلاس مدارا کند؛ زیرا این حالات، ناشی از اقتضای سن آنان است. معلم باید برای تقویت روحیهٔ مدارا و بردباری خویش در مقابل این مشکلات، دوران کودکی و نوجوانی خویش را به یاد آورد تا آزار دیگران برایش قابل تحمل باشد.

معلمانی که زود واکنش نشان می‌دهند و عصبانی می‌شوند، ممکن است در لحظهٔ خشم، چیزهایی بگویند یا کارهایی انجام دهند که بعد از آن پشیمان شوند. بهترین توصیه برای فروخوردن خشم، فرمایش پیامبر ﷺ است که فرموده‌اند: کسی که خشم خود را فرونشاند و از

(خطای) برادر مسلمان‌ش درگذرد، خداوند پاداش شهید را به او عطا خواهد کرد. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۵۲۷

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۶. سخن گفتن معلم: یکی از عوامل مهم در برقراری انضباط در کلاس، توانایی معلم در ادای مطالب است. ادای مطالب به صدا، لحن بیان و حرکات معلم بستگی دارد و از همه اینها صدا اهمیت خاصی دارد. صدای معلم باید روشن و رسا باشد و کلماتش شمرده و مفهوم ادا شود.

معلمانی که نامفهوم و آهسته یا لکنت دار صحبت می کنند یا لهجه غلیظ و ناراحتی دارند، ناگزیر علاقه و توجه افراد را از کار کلاس پرت و منحرف می سازند؛ تا آنجا که افراد کلاس به کلی خسته و آزرده شده، برای مشغول ساختن خود یا به قصد انتقام از مزاحمت معلم، وی را تمسخر و اذیت می کنند. همچنین داشتن تکه کلام های بی مورد نیز گاهی موجب بی نظمی در کلاس می شود و افراد کلاس در این گونه موارد، معلم خود را با تکه کلام او می شناسند یا هنگام تدریس، تکه کلام او را می شمارند و گاهی با هم درباره درست بودن تعداد آنها بحث می کنند و این مسئله نیز خود عامل بی نظمی در کلاس می شود؛ از این رو باید از به کار بردن هرگونه تکه کلام یا ادای نادرست کلمات در هنگام تدریس خودداری کرد.

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۷. وضع ظاهری معلم: یکی از عوامل بی‌نظمی در کلاس، عدم توجه معلم به وضع ظاهری خویش است. معلمی که با موهای ژولیده و لباسی کثیف و نامرتب و به‌طور کلی با سرووضع نامناسب وارد کلاس می‌شود، مسلماً نمی‌تواند الگوی مناسبی برای افراد کلاس باشد و بیشتر مورد استهزای دانش‌آموزان خود قرار می‌گیرد و نمی‌تواند تا پایان ساعت درس، از خنده آنان جلوگیری کند؛ از این رو معلم، قبل از رفتن به کلاس یک بار سراپای خود را باید در آینه ببیند.

۸. وجود عادات نامطلوب در معلم: معلم گاهی حرکاتی نظیر تکان دادن شانه، حرکات ناموزن پلک‌ها و یا آبرو دارد یا عاداتی نظیر بازی کردن با دکمه لباس یا موی سروصورت و امثال اینها که این کارهای او نیز در ایجاد بی‌انضباطی در کلاس مؤثر است.

عوامل مؤثر در برقراری انضباط در کلاس

۹. مقبولیت و محبوبیت معلم: مقبولیت معلم در نظر دانش آموز یا به طور کلی هر مافوقی در نظر مادون که نقش تکامل بخشی دارد، ارتباط کامل با دو گروه امتیازهای محسوس و مسلم دارد که عبارت اند از: امتیازهای روحی و امتیازهای عقلی.

امتیازات عقلی معلم، او را در نظر دانش آموزان، «مقبول» می نماید.

امتیازات روحی معلم توأم با امتیازهای عقلی، سبب «محبوبیت» او می شود. امتیازهای روحی را می توان در اتصاف به صفات مثبت تا مرز فضیلت و تبرّی از صفات منفی تا سرحد تزکیه خلاصه کرد.

در پایان سفارش حضرت علی (علیه السلام) را به خود و همه معلمان متذکر می شوم که می فرماید: (بحار، ج ۲، ص ۵۶)

کسی که خود را در جایگاه پیشوایی مردم قرار می دهد، پیش از تعلیم دیگران، نخست باید به تعلیم خویش پردازد و باید پیش از ادب کردن دیگری به وسیله زبان، او را با روش و عمل خود مؤدّب سازد، و کسی که معلم و تربیت کننده خویش است، نسبت به کسی که معلم و مربی مردم است، به احترام و تعظیم سزاوارتر است.

فعالیت های مشترک آموزشی همهٔ درس ها

الف) حضور معلم در ساعت مقرر و با ظاهری آراسته؛

ب) آغاز کلاس با «بِسْمِ اللَّهِ» و حمدِ الهی و صلوات بر محمد و آل محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛

ج) سلام و احوالپرسی و برقراری ارتباط روحی و عاطفی با افراد کلاس؛

د) حضور و غیاب و بررسی تکالیف؛

هـ) شروع کلاس با یک آیه یا حدیث کوتاه (بهتر این است که دربارهٔ اهداف کلاس باشد) و ترجمهٔ واژه به واژه و بیان پیام آیه یا روایت با همکاری افراد کلاس؛ و پایان دادن کلاس با دعا و صلوات قرآنی.

و) جهت مرور درس گذشته و ارزشیابی آن، درس گذشته را می پرسیم (ارزشیابی مرحله ای) و چند مثال به عنوان ارزشیابی از درس قبل روی تابلو می نویسیم، یا آیات دارای قواعد درس گذشته را مشخص می کنیم از افراد منتخب می خواهیم بخوانند و بعد از شنیدن جواب صحیح، از همهٔ افراد کلاس می خواهیم با هم بخوانند؛

ز) تشویق افراد کلاس در یادگیری درس گذشته و ایجاد انگیزه جهت یادگیری مباحث درس جدید؛

ح) ارائهٔ درس جدید با رعایت مراحل تدریس که در کتاب بیان شده است؛

ط) جمع بندی مباحث درس و تعیین تکلیف منزل برای ملکه شان و ماندگاری مطالب درس در ذهن؛

